

В. Ю. Шепітько

Кримінальна психологія

КРИМІНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ – галузь юридичної психології, що досліджує закономірності та механізми психіки людини, яка вчинила злочин. К. п. пов'язана з ін. галузями юрид. психології – правовою, судовою та пенітенціарною. Предметом К. п. є психол. закономірності обрання та реалізації особою злочин. поведінки. До них належать закономірності виникнення і формування антисоц. настанов, мотивів учинення злочину й обрання особою відповід. протиправ. поведінки; груп. поведінки правопорушників і формування злочин. об'єднань, обрання рольового статусу в злочин. групі; впливу на особу правопорушника (чи групу правопорушників) з метою запобігання антисоц. тенденціям; механізми психології злочину як діяльності.

Формування К. п. як окремого наук. напрямку є соціально зумовленим. Перші праці з К. п. опублікували у Німеччині наприкінці 18 ст. К. Еккартсгаузен «Ueber die Nothwendigkeit psychologischer Kenntnisse bei Beurteilung von Verbrechern» («Про необхідність психологічного знання при обговоренні злочинів», Мюнхен, 1792) та Й.-Г. Шауман «Ideen zu einer Kriminalpsychologie» («Думки про кримінальну психологію», Галле, 1792). У 19 ст. здійснено перші спроби визначити природу злочин. поведінки. Дослідж. психології злочин. типів започаткував італ. проф. судової психіатрії Ч. Ломброзо, його теорія висвітлена у кн. «L'uomo delinquente» («Людина злочинна», 1876).

Від 1880 Ч. Ломброзо та його однодумці видавали ж. «Archiv di Psichiatria, Antropologia Criminale e Scienze Penali». Ідеї вченого розвинули його учні – Е. Феррі, Р. Гарофало. Теорія Ч. Ломброзо (антропол. школа кримінал. права) полягає в тому, що існує т. зв. вроджений злочинець, якого можна виявити за фіз. ознаками (стигматами). У 19 – на поч. 20 ст. вийшла низка фундам. праць австр. і нім. учених, що ґрунтуються на експерим. дослідженнях. Засн. [криміналістики](#) Г. Гросс є одним з основоположників К. п. Він започаткував ж. «Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik».

Питання психопатології осіб, які вчинили злочини, вивчали співроб. Психоневрол. інституту у С.-Петербурзі під керівництвом [В. Бехтерева](#), який підготував кн. «Об экспериментальном психологическом исследовании преступников» (1902), «Объективно-

психологический метод в применении к изучению преступности» (1912; обидві – С.-Петербург). 1918 у Петрограді (нині С.-Петербург) створ. кабінет з вивчення злочинності й особи злочинця, згодом аналогічні кабінети організовано в Москві, Саратові, Ростові-на-Дону (обидва – РФ), Києві, Харкові, Одесі. 1923 Раднарком УСРР ухвалив постанову про заснування в Харкові, Києві та Одесі обл. кабінетів наук.-судової експертизи, а також положення про них; 1925 затвердив нове положення про кабінети наук.-судової експертизи, що передбачало не лише виконання експертиз у судових справах, а й проведення наук. робіт та експерим. дослідж. злочинів та особи злочинця. 1927 організовано лаб. експерим. психології при Моск. губерн. прокуратурі, у якій працював основоположник нейропсихології в СРСР *О. Лурія*. Вчений досліджував можливості використання асоціатив. експерименту, фіксувал. апаратури, що реєструє реакції випробовуваного. Політ. зміни в житті суспільства 1930-х рр. негативно позначилися на розвитку юрид. психології.

Установи з вивчення злочинності й особи злочинця ліквідували або реорганізували. У юриспруденції домінувала концепція [А. Вишинського](#) про примат особистого признання. Відродження юрид. психології припало на 1950–60-і рр. 1964 затв. спец. постанову ЦК КПРС «Про подальший розвиток юридичної науки і поліпшення юридичної освіти в країні», а від 1965 судову психологію почали викладати в юрид. ВНЗах і на юрид. ф-тах університетів. 1966 Міністерство вищої і серед. освіти СРСР провело Всесоюз. семінар із судової психології, на якому обговорено проблеми викладання цієї дисципліни. 1971 у Москві відбулася 1-а Всесоюзна конф. із судової психології, 1986 у м. Тарту (Естонія) – 2-а Всесоюзна конф., присвячена проблемам юрид. психології.

В останні роки також проведено низку конф. із питань К. п., серед яких – Всеукр. наук.-практ. конф. «Актуал. проблеми юрид. психології» (2006), 2-а Всеукр. наук.-теор. конф. «Філософ., методол. та психол. проблеми права» (2009; обидві – Київ), Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуал. проблеми юрид. та екстремал. психології» (м. Макіївка [Донец. обл.](#), 2011). К. п. присвячені дослідж. таких учених, як О. Ратінов, А. Дулов, В. Васильєв, М. Єникеев, В. Пирожков, [В. Коновалова](#), [В. Шепітько](#), [А. Зелінський](#), [М. Костицький](#). В Україні її нині викладають у юрид. ВНЗах у межах навч. дисципліни «юрид. психологія». Наук. школи з К. п. розвиваються у Нац. університеті «Юрид. академія України» (Харків), Нац. академії внутр. справ (Київ), Харків. університеті внутр. справ. 1998 у НДІ судових експертиз МЮ України створ. підрозділи, що спеціалізуються на впровадженні судово-психол. експертиз.

У К. п. злочин розглядають як певний акт людської поведінки, в якому виявляється взаємодія соц.-психол. чинників. Існує взаємозумовленість різних груп чинників, які призводять до розвитку дефектів соціалізації особистості, її соц. деградації. У сучас. К. п. розглядають певний причин. комплекс особи злочинця, до якого належать соц., політ., ідеол., морал., екон., соц.-побут., соц.-тех., соц.-культурні, нац., соц.-демогр., організац.-

управлін., соц.-правові, генет., соц.-мед., інформ., соц.-виховні, кримінал., кримінол., військ., соц.-психол. та ін. чинники. Структур. елементами психол. механізму вчинення злочину є мотив та мета. Об'єктом пізнання в К. п. є психіка особи злочинця. Вчинення будь-якого злочин. діяння передбачає наявність суб'єкта діяльності (суб'єкта його вчинення). На його позначення використовують різні терміни: «особа злочинця», «злочинна (чи криміногенна) особа», «особа винного», «особа, яка вчинила злочин».

Незважаючи на певні відмінності, ці терміни застосовують як тотожні. Існує також думка, яка взагалі заперечує поняття особи злочинця і те, що вона має специфічні особливості. Про особу злочинця треба говорити тоді, коли йдеться про певну систему злочин. дій, оскільки особистість формується в процесі діяльності (зокрема злочинної). Вчинення злочин. дій позначається на психол. структурі особистості, виникненні у неї антисусп. спрямованості (настанови). У К. п. особу злочинця визначають як соц.-психол. поняття, яке охоплює сукупність типових психол. і морал. якостей індивіда, що формуються в результаті вчинення злочинів. Для особи злочинця характерна система психол. властивостей: спонукання, настанови, переконання, емоц. та вольові особливості тощо. Дослідж. особи злочинця передбачає вивчення психол. механізмів протиправ. поведінки, мотивацій різних видів злочинів, індивід.-психол. і соц. чинників, ситуатив. реакцій людини. Особа злочинця характеризується певними змінами (вадами) у її психол. структурі, зокрема цінніс. орієнтацій, потреб, нахилів, переконань. Виникають негативні риси характеру – жорстокість, жадібність, боягузство та ін.

Водночас говорять про формування особи злочинця стосовно типу злочин. діяльності (насильниць., корисливий і т. зв. білокомірцевий типи). Крім того, розрізняють особи вбивці-маніяка, хулігана, шахрая, хабарника, кишенькового злодія та ін. У К. п. існують різні підходи до типізації особи злочинців. Дослідж. особи злочинця передбачає виявлення типового, визначення критеріїв градації кримінал. типів, установлення особливостей кримінал. відносин. Спробу визначити злочинні соц.-психол. типи зробив Ч. Ломброзо, який вивчав представників місць позбавлення волі й своєрідність татувань на їхньому тілі. Він виокремив такі типи злочинців: вроджені; злочинці внаслідок божевілля, психопати та з ін. псих. аномаліями; злочинці з пристрасті; випадкові; звичні. Ч. Ломброзо стверджував, що злочин. тип особи можна діагностувати за специфіч. фіз. і псих. ознаками (ця школа виникла у 1870–80-х рр.).

Заслугує на увагу класифікація, запропонована *О. Лазурським*. У визначенні типів він враховував природні психол. можливості, особливості соц. пристосування особистості до дійсності. Відповідно до цих ознак установив 3 рівні особистостей: нижчий, серед. та вищий. На кожному рівні визначаються т. зв. чисті, змішані й спотворені типи. Для К. п. важливе значення мають спотворені типи особистості нижчого рівня. У 1920-х рр. різні типи злочинців досліджував С. Познишев. Усіх правопорушників він поділив на 2 категорії –

октогенні та екзогенні (залежно від співвідношення об'єктив. обставин і внутр. особистіс. готовності до вчинення злочину). Класифікацію особистостей злочинців запропонувала Г. Петрова.

Поняття особистості вона розглядала як тип реакції, зумовленої психол. конституцією (будовою) людини. З огляду на це розрізняла «примітиви» (нормал. людина, але внаслідок несприятливих умов нерозвинена, людина низького культур. рівня) і «непримітиви» (властива висока культура). [О. Ковальов](#) виокремив типи особи злочинців залежно від ступ. кримінал. «зараженості» особистості: глобал. злочин. тип, парціал. тип, передкримінал. тип. М. Єникеев за ступ. соц. дезадаптації розрізнив 2 типи особи злочинця – антисоц. і асоціальний. К. п. вивчає посткримінал. поведінку особи злочинця, зміни психіки після вчинення злочину. У зв'язку з цим існує певний зв'язок між кримінал. та пенітенціар. психологією. Відбування покарання у місцях позбавлення волі пов'язане зі зміною людської поведінки та її подальшого життя.

Соц. ізоляція негативно впливає на психіку особи: загострюються міжособистісні конфлікти, виявляються агресивність і ворожість у стосунках, виникають фрустрац. стани. Суворий побут закладу, система заборон і обмежень, екстремал. умови існування, свавілля міжособистіс. спілкування сприяють формуванню своєрід. регуляторів стосунків – звичаїв і традицій злочин. сфери. Систему злочин. поглядів та ідей називають кримінал. ідеологією. Вона проявляється у субкультурі злочин. світу (сукупності духов. і матеріал. цінностей злочин. елемента) й реалізується через злочинні інститути («злодій. закон», «коронування», «стигматизація» та ін.) – стійкі традиції, ритуали, обряди, правила поведінки. Кримінал. субкультура відображається у соц. стигматизації (своєрідне таврування представників місць позбавлення волі – нанесення татуювань, наділення речовими атрибутами) або стигмі (встановлення певних відмінностей).

Рекомендована література

1. Ковалев А. Г. Психологические основы исправления правонарушителя. Москва, 1968;
2. Еникеев М. И. Юридическая психология: Учеб. Москва, 1999;
3. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. К., 1999;
4. Пирожков В. Ф. Криминальная психология. Москва, 2001;
5. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Підруч. Х., 2004;
6. 2008;
7. Познышев С. В. Криминальная психология. Преступные типы. Москва, 2007.

Покликання на статтю:

Кримінальна психологія / В. Ю. Шепітько // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-1044>

2001-2023 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).